

Een politieke apathische houding onder niet-stemmende Rotterdamse jongvolwassenen

Haken zij af in de Nederlandse samenleving of haakt de
politiek juist van hen af?

Keywords: afhaken, CLEAR-model, jongvolwassenen, politieke apathie, politieke
participatie

Naam: Lennert Vlaar

Studentnummer: 433910

Datum: 19-06-2022

Scriptiebegeleider: Freek de Haan

Tweede lezer: Rogier van Reekum

Woordenaantal: 9.962 + 871 (Appendix)

Abstract

Dit onderzoek brengt een verkennende inzage in mogelijke oorzaken van politieke non-participatie onder jongvolwassenen in Rotterdam. Gebaseerd op diepte-interviews onder niet-stemmende jongvolwassenen Rotterdammers is getracht onderliggende redenen en verklaringen te vinden voor hun non-participatie. De resultaten van dit onderzoek zijn gekoppeld aan het CLEAR-model van Lowndes en Pratchett (2006) om zo non-participatie te kunnen verdelen in categorieën. De verklaringen voor non-participatie konden worden onderverdeeld in vier ideaaltyping van non-participatie. Vooral gebrek aan motiverende factoren rond wat respondenten 'like to do' bleken vaker voor te komen, wat een ingewikkeld gebied aan per individu afhankelijke problematiek laat zien. Hierin komen politiek apathische gevoelens door onder andere wantrouwen, boosheid of desinteresse en gebrek aan verbondenheid naar voren. Anderzijds blijkt dat een gebrek aan betrokken worden of gevraagd worden tot participatie en een gevoel van niet gehoord worden, onder jongvolwassenen te spelen. Onder deze groepen, wiens gedrag gezien kan worden als potentieel meewerkende participatie, bevindt een mogelijke oplossing voor participatie indien hier verandering in optreedt. Volgens dit onderzoek kan dat kansen bieden aan politiek en overheid om participatie te stimuleren.

1. Inleiding

Rotterdam is van origine een stad waar de opkomst voor verkiezingen onder het landelijk gemiddelde liggen. De opkomst in Rotterdam is bij de gemeenteraadsverkiezing van 2022 gedaald naar een historisch dieptepunt van 38,9 procent (Van den Berg & Hotse Smit, 2022). Voorafgaand aan de verkiezingen publiceerden De Voogd en Cuperus eind 2021 een rapport over ‘afgehaakt’ Nederland. In dit rapport noemen zij dat lage opkomsten voor verkiezingen samenhangen met achterstanden op gebied van werk, inkomen en gezondheid, wat uitloopt op een mate van wantrouwen of aversie richting de overheid en mogelijk afhaken van de maatschappij. Dit zou kunnen suggereren, dat meer dan 60 procent van de Rotterdammers het risico loopt om af te haken in de samenleving. Vooral onder jongvolwassenen tussen 18 en 30 jaar blijkt de verkiezingsopkomst opvallend laag (Cammaers, et al., 2014). Redenen voor hen om niet te stemmen zijn onder andere politiek wantrouwen, desinteresse of een gevoel van gebrek aan representatie. Onder deze jongvolwassenen zou een toegenomen aversie of apathie richting de politieke processen ontstaan zijn (Pirie & Worchester 1998).

Vooraf op politiek gebied is participatie van belang. Hiermee kan een individu invloed uitoefenen op het formuleren en implementeren van beleid door beleidsmakers (Parry, Moyser en Day, 1992). Het niet stemmen bij lokale en landelijke verkiezingen is de meest directe graadmeter voor het meten van een gebrek aan politieke participatie, doordat stemmen voor elke burger boven de 18 jaar toegankelijk is (Van der Meer & Dekker, 2011). Er zijn verschillende modellen die in kaart brengen op welke manieren individuen participeren en hoe deze participatie gestimuleerd of geblokkeerd kan worden. Lowndes en Pratchett (2006) hebben het CLEAR-model opgesteld met vijf motiverende factoren rond participatie. Deze vijf factoren zijn: ‘*Can do*’, ‘*Like to do*’, ‘*Enabled to*’, ‘*Asked to*’, en ‘*Responded to*’. De factoren laten zien wat er nodig is voor burgers, vanuit het oogpunt van beleidsmakers, om te participeren in de samenleving.

Wat betekent het voor de samenleving als er een toenemende hoeveelheid niet meer politiek participeert en waar komt dit door? De zoektocht naar de werkelijke reden en de correcte definitie van afhaken heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag: *Hoe kan politieke apathie en politieke non-participatie onder jongvolwassenen in Rotterdam verklaard worden?* Om hier antwoord op te kunnen geven wordt er gewerkt vanuit vijf deelvragen. Uit de theoretische analyse zal gezocht worden naar een antwoord op deelvraag 1: *wat is (politieke) participatie en politieke apathie en hoe wordt dit geoperationaliseerd?* en deelvraag 2: *wat is non-participatie en waarom haken individuen af in de samenleving?* Er zijn drie deelvragen opgesteld die aan de hand van de resultaten worden beantwoord.

Deelvraag 3 luidt: *hoe schatten Rotterdamse niet-stemmende jongvolwassenen het belang van democratie en politieke participatie in en welke redenen geven zij om niet deel te nemen aan verkiezingen?* Met deze vraag is getracht antwoord te vinden op directe redenen waarom jongvolwassenen niet gestemd hebben en te ontdekken hoe zij denken over de politiek en haar processen. Vervolgens wordt er aan de hand van deelvraag 4 dieper ingegaan op wat verklaart waar apathie richting politieke processen vandaan komt, welke luidt: *wat verklaart de politieke apathie onder jongvolwassenen in Rotterdam?* Afsluitend beantwoord deelvraag 5 of er daadwerkelijk sprake is van afhaken onder jongvolwassenen in Rotterdam. Deze luidt: *haken politiek apathische jongvolwassenen af of haken zij juist aan op andere gebieden in de samenleving?*

De historisch lage opkomst voor de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam van 38,9 procent en de opkomstdaling in het hele land zijn een graadmeter voor een dalende mate van politieke participatie onder de bevolking en met name onder jongvolwassenen. Achter het gebrek aan stemmen kan een zorgelijke maatschappelijke en politieke onvrede verscholen gaan die niet over het hoofd moet worden gezien. Het is hierom zeer relevant om deze actuele ontwikkeling verder te verdiepen en uit te zoeken waar de trend vandaan komt. De Voogd en Cuperus (2021) erkennen dat de term afhaken nog te beperkt is, omdat de term verkeerde associaties kan oproepen en doelbewust met aanhalingstekens genoteerd dient te worden. Het is daarom wetenschappelijk van belang een kritische noot te leveren rondom de theorie over afhaken en het gebruik van deze term. De niet-stemmende Rotterdamse jongvolwassenen zouden mogelijk andere beweegredenen kunnen hebben zonder dat zij afhaken in de maatschappij.

2. Theoretische analyse

In dit hoofdstuk wordt de bestaande literatuur uiteengezet. Er zal eerst een van participatie gegeven worden, waarna de mogelijkheden tot dit stimuleren via het CLEAR-model worden beschreven. Nadat bekend is wat participatie inhoudt en hoe dit mogelijk kan worden gestimuleerd of begrenst aan de hand van de vijf factoren van het CLEAR-model, zal er verder worden gegaan met de behandeling van wat non-participatie op politiek gebied betekent, hoe een politieke apathische houding ontstaat en wat afhaken definieert. Hierna zal deze literatuur in sub-hoofdstuk 2.4 worden gekoppeld aan het CLEAR-model, wat terug is te zien in de conceptualiseringstabel in Appendix III.

2.1 - Participatie en politiek participeren.

Block, Dezeure en Van Assche (2010) onderscheiden twee dimensies, civiele participatie en politieke participatie. Civiele participatie bestaat uit manieren van zelfredzaamheid onder burgers op formeel of informeel niveau, uit vormen van zelfsturing onder burgers en uit afgesproken gedragsregels. Deze civiele participatie staat daarmee in verband met het meewerken aan vrijwilligerswerk in buurtorganisaties, onderwijsinstellingen, kerken en sociale actiegroepen (Block, Dezeure & Van Assche, 2010). In de Nederlandse context is de focus van het sociale beleid van zowel landelijke als lokale overheden verschoven van een verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving (Snel, Hoogmoed & Odé, 2015). De verantwoordelijkheid bij burgers en gemeenschappelijke organisaties om te participeren in hun eigen omgeving. De overheden maken subsidies en budgetten vrij, maar de burger moet zelf met financiële en praktische plannen komen (Snel, Hoogmoed & Odé, 2015). Burgers hebben een ‘handelingsverantwoordelijkheid’ tot participeren in buurtinitiatieven, de politiek en sociaal-culturele activiteiten om betrokken te blijven en bij te dragen aan de maatschappij en omgeving (WRR, 2006). De focus op zelfredzaamheid is volgens Uitermark (2012) gevaarlijk voor het functioneren van een gemeenschap. Nadruk op burgerlijke ‘zelforganisatie’ kan leiden tot uitsluiting of segregatie binnen een stad. Bewoners die relatief sterke netwerken hebben, in kortere lijn met de lokale overheid staan en zo samen kunnen werken hebben baat bij deze werkwijze (Rekenkamer Rotterdam, 2020). Ongelijkheid binnen een gemeenschap wordt pas duidelijk als inwoners van een wijk of stad moeite hebben om zichzelf te kunnen organiseren zonder netwerk, kapitaal en kennis (Uitermark, 2012).

Naast civiele participatie is politieke participatie de andere dimensie (Block, Dezeure & Van Assche, 2010). Politieke participatie is te omschrijven als deelnemen in processen van formuleren, behandelen en implementeren van publiek beleid of acties die houdingen van beleidsmakers beïnvloeden. Hooghe (2014) omschrijft het als activiteiten die intentie of effect hebben om overheidsbeleid te beïnvloeden. Dit kan op directe wijze door zelf maken of implementeren van publiek beleid, of indirect door invloed te uiten op selectie van degenen die dit wel doen. Invloed uiten op indirecte wijze gaat via stemmen bij verkiezingen. In Nederland wordt stemmen gezien als de meest gebruikelijke en toegankelijke vorm van politiek participeren. Andere vormen zijn uiteenlopend van lid zijn van een politieke partij, actief beleidsmakers en buurtvergaderingen bijwonen (Van der Meer & Dekker, 2011) of protesteren tegen de uitkomsten van beslissingen en formeel of informeel betrokken zijn met lokale problemen (Parry et al., 1992; Brady et al, 1995).

Waar de overheid eerst een gesloten instituut was waar volgens Saward (2003) stemmen de enige manier was om invloed te uiten, is de narratief van democratie bewogen naar een meer participerende interpretatie. Betrokkenheid van burgers komt vaker centraal te staan in veel democratische politiek, wat in Nederland terug te zien is in de verschuiving naar een participatiesamenleving (Snel, Hoogmoed & Odé, 2015). Het belang van civiele participatie als een gelijkwaardig concept aan politieke participatie is een recente ontwikkeling die ervan uitgaat dat een samenleving meer fundamentele sociale problemen kan aankaarten door meer activistisch in het leven te staan (Newman, 2001). Vanuit de discussie hoe overheden het beste hun burgers kunnen motiveren om te participeren, is door Lowndes & Pratchett (2006) het CLEAR-model opgesteld. Dit model verklaart aan de hand van vijf motiverende factoren, wat burgers tegenhoudt of drijft om te participeren in hun gemeenschap. Hiermee kunnen publieke lichamen begrijpen wat de zwaktes en krachten zijn van de samenleving, zodat zij hierop hun beleid kunnen aanpassen (Lowndes, Pratchett & Stoker, 2006b). Participatie in bijvoorbeeld burgerinitiatieven, protesten en maatschappelijke of lokale projecten zou een teken zijn voor een goed functionerende democratie en samenleving (Saward, 2003).

De vijf letters van het CLEAR-model vormen vijf factoren over wat burgers '*Can do*', '*Like to do*', worden '*Enabled to*', worden '*Asked to*', en worden '*Responded to*' (Lowndes & Pratchett, 2006). De '*Can do*' factor gaat over de sociaaleconomische status van burgers, welke verschillen in participatie kan verklaren (Verba, Lehman Schlozman, & Brady, 1995). Indien individuen over de juiste vaardigheden en bronnen bezitten kunnen zij zelf participeren, door bijvoorbeeld publiek te kunnen spreken, evenementen te organiseren en anderen te overtuigen van hun verhaal. De '*Like to*' factor richt zich op de gedachte dat wanneer individuen een gevoel hebben dat zij onderdeel van een sociaal netwerk zijn, ze eerder gemotiveerd zijn om te participeren. Dit komt doordat zij vertrouwen en verbondenheid voelen met hun omgeving (Putnam, 2000). Omgedraaid is het zo dat wanneer men zich buitengesloten voelt of het gevoel heeft niet welkom te zijn, er minder snel geparticipeerd zal worden. Het gevoel van bij een gemeenschap horen kan hierbij positief werken en je een buitenstaander voelen juist negatief (Lowndes & Pratchett, 2006). De '*Enable to*' factor draait om de observatie dat de meeste participatie wordt gefaciliteerd door het bestaan van groepen en organisaties (Pattie, Seyd & Whiteley, 2004). In een geïsoleerde omgeving is participatie lastiger dan wanneer er een gezamenlijke betrokkenheid bestaat van groepen en netwerken die elkaar helpen. De '*Asked to*' factor bouwt zich op de bevinding dat mobilisatie van belang is. Individueel neigen er vaker naar betrokken te zijn als ze gevraagd

worden om mee te doen en hier op de juiste manier voor gevraagd worden (Verba et al., 1995). Het blijkt dat de mate van openheid van politieke en institutionele systemen een significant effect heeft op de toename van participatie, wanneer er verscheidenheid van uitnodigen en kansen bestaat (Lowndes & Pratchett, 2006). Als instituties actief burgers betrekken in de samenleving zouden zij bijvoorbeeld het probleem van een gebrek aan kennis en vaardigheden onder de gemeenschap kunnen vermijden of verminderen (Verba et al., 1995). De laatste factor, 'Responded to' gaat in op het idee dat, om burgers op een duurzame wijze te laten participeren, ze moeten geloven dat hun bijdrage daadwerkelijk een (positief) verschil maakt (Lowndes, Pratchett, & Stoker, 2001). Om individuen te laten participeren, moeten zij geloven dat er naar hen geluisterd wordt door beleidsmakers en beleidsbepalers (Lowndes & Pratchett, 2006).

2.2 – Politieke non-participatie en de politieke apaat als een sociaal fenomeen.

Waar het CLEAR-model (Lowndes & Pratchett, 2006) zich voornamelijk focust op het volledige spectrum van stedelijk burgerparticipatie, kan de conceptualisering van de vijf factoren ook specifiek op de politieke dimensie worden toegepast. De Voogd en Cuperus (2021) beschrijven het gebrek aan politieke participatie als de mogelijke oorzaak van afhakende Nederlanders. Dit zien zij als *'het niet deelnemen aan verkiezingen, bijvoorbeeld vanwege politiek wantrouwen, desinteresse of een gevoel van gebrekkige representatie'*. De rol van jongvolwassenen en hun politieke (non-)participatie wordt vaak onderschat. Jongvolwassenen hebben hun eigen problemen, belangen en interesses. Volgens Cammaerts, et al. (2014) zijn jongvolwassenen tussen de 18 en de 30 jaar oud minder betrokken in de politieke processen dan de generaties voor hen. Het is voor deze groep minder waarschijnlijk dat ze stemmen bij lokale en landelijke verkiezingen, zijn minder vaak lid van politieke partijen en hebben in mindere mate kennis van politiek en instituties (Cammaerts, et al., 2014; O'Toole, et al., 2003). Er is bewijs te vinden dat politieke participatie op gebied van stemmen bij verkiezingen en lid zijn van politieke partijen in de afgelopen jaren aan het dalen is (Dalton, 2008).

Het wel of niet politiek participeren is volgens Visser, De Koster en Van der Waal (2021) afhankelijk van twee verschillende sociale dimensies. De eerste dimensie, het gebrek aan een gevoel van recht van bestaan hebben, geeft een indicatie van het wel of niet zijn van een legitieme actor in het politieke domein (Lareau, 2003; Lamont, Beljean & Clair, 2014). Een gebrek hieraan geeft een individu een gevoel het recht niet te hebben om te spreken en het recht niet te hebben om te participeren in de dominante instituties van de samenleving

(Laurison, 2015). Volgens Visser et al. (2021) kan er bij individuen een gevoel ontstaan dat zij gestigmatiseerd zijn. Deze stigmatisering is deels een verwacht gevoel, waardoor lager opgeleiden en inwoners met een lagere status zichzelf uitgesloten voelen en daardoor ontmoedigd worden mee te doen aan de politieke processen (Goffman, 1963). De tweede sociale dimensie is een gevoel van afkeer ofwel aversie richting de politiek (Visser et al. 2021). Individuen ervaren hierbij een gebrek aan affiniteit of connectie met het politieke veld en de formele en informele regels die hierbij horen (Bourdieu, 1984). Jongvolwassenen geven aan dat hun politieke non-participatie veroorzaakt wordt door een gebrek aan tijd (Dekker & Uslaner, 2001) en een gebrek aan kennis of vaardigheid over hoe de politieke processen werken (Galston, 2001). Een andere oorzaak van politieke non-participatie is een gebrek aan sociale connecties binnen het netwerk van een individu die politiek betrokken zijn en hen hierin kunnen meenemen (Pichler & Wallace, 2009).

Zhenkina (2019) ziet deze afkeer of aversie als politieke apathie, wat beïnvloed wordt aan de hand van emotionele en culturele mechanismes. Op emotioneel gebied ontstaat apathie door persoonlijke frustratie en een mate van onbegrip groeit bij een individu. Gepaard met een ongelof in collectieve actie, groeit er een gebrek aan vertrouwen. Het culturele mechanisme komt voort uit normen en waarden en vanuit de uitdrukking en presentatie door een individu van zichzelf (Swidler, 1986). Deze zogenoemde culturele normen zijn terug te vinden in conversaties en expressies die voor een individu belangrijk zijn (Zhenkina, 2019). Indien bepaalde sociaal-maatschappelijke of politieke onderwerpen voor een individu te gevoelig liggen zullen zij gesprekken over die onderwerpen vermijden. Een negatieve aanwezigheid van deze twee mechanismes bij jongvolwassenen resulteert in een meer cynische of sceptische houding (Bennett, et al, 2013) en een meer individualistische kijk op het leven (Beck, 2002; O'Toole, et al., 2003). Deze geïndividualiseerde houding veroorzaakt dat individuen minder geven om de belangen van hun omgeving, medebewoners en hun land en de standpunten die gevoerd worden in de politieke partijen (Bellah, et al, 2007).

De generatie jongvolwassenen wordt beschreven als een apolitieke generatie. Jongvolwassenen zijn tegenwoordig bewuster bezig met het zijn van de juiste soort mens en richten meer aandacht op sociaal-maatschappelijke gerechtigheid. Zij zetten zich af van institutionele plichten waar oudere generaties waarde aan hechten (Pirie & Worchester, 1998). De mate aan politieke participatie daalt doordat jongvolwassenen zich niet onderdeel voelen van de maatschappij en de aandacht verplaatsen naar zichzelf. Een toenemende mate aan jongvolwassenen stemmen niet omdat zij het gevoel ervaren dat de politiek en politieke partijen niet hun belangen en problemen behartigen. Hierdoor zien ze het als minder relevant

of voelen zij dat hun stem geen verschil gaat maken (O'Toole, et al., 2003). Dit laat zien dat er onder jongvolwassenen een vergelijkbaar gevoel van stigmatisering ontstaat. Zij vinden vaak dat de politiek grotendeels gevoerd wordt door mensen uit hogere sociaaleconomische klassen die ver af staan van de gewone burger, met desinteresse richting de politieke processen als gevolg (Noordzij, De Koster & Van der Waal, 2020). Door de ontstane aversie kunnen deze individuen een muur optrekken tussen zichzelf en het politieke proces, waardoor men er alleen maar verder van wordt buitengesloten of zichzelf ervan afsluit (Jarness & Flemmen, 2019).

Aan de hand van de twee sociale dimensies formuleren Visser et al. (2021) vier ideaaltypen van manieren van politieke non-participatie. Het eerste type is de terugtrekkende non-participatie. Individuen hebben hier een sterk gebrek aan een gevoel van het hebben van recht. Zij voelen dat de overheid en andere burgers op hen neerkijken en hen niet serieus nemen. Doordat zij zich niet maatschappelijk erkend voelen, voelen zij niet de noodzaak of mogelijkheid om invloed uit te oefenen op politieke processen en hier een mening over te formuleren (Bourdieu, 1984). Het tweede ideaaltype is rebellerende participatie, waarbij burgers een sterke afkeer voor politiek hebben en zich afzetten van het politieke domein. Deze afkeer komt vooral voort uit negatieve ervaringen met de politiek, met boosheid of frustratie tot gevolg. Deze individuen participeren als gevolg hiervan op maatschappelijk gebied op een rebellerende wijze. De participatie die zij laten zien heeft niets te maken met de politiek die zij afkeuren, maar gaat er tegenin. Dit resulteert in een mogelijke toename van civiele participatie en betrokkenheid terwijl de cynische houding richting de politiek blijft bestaan (Bennett, et al. (2013). Het derde ideaaltype is potentieel meewerkende participatie. Burgers hebben hierin zowel een afkeer voor politiek als een gebrek aan gevoel van het hebben van rechten. Zij verklaren hun non-participatie omdat ze zich niet herkennen in politici, omdat die uit hele andere werelden komen dan zichzelf. Echter staan deze individuen wel positief tegenover door anderen georganiseerde burgerinitiatieven en sociale projecten, wat zij zien als nuttig en goed voor de medemens. Dit laat zien dat er een welwillendheid is om op civiel gebied wel te participeren (Visser, et al. 2021). Het laatste ideaaltype van non-participatie is de pragmatische non-participatie. Hierin ervaren individuen aversie of een apathische houding richting de politiek en een wantrouwen richting het 'oneerlijke' machtsspel dat erachter zit. Zij zien het als een machtsspel waarbinnen status belangrijker is dan wat men werkelijk voor elkaar krijgt, waarbij de politici uit andere belevingswerelden komen dan de non-participant (Visser, et al. 2021).

2.3 - Afhaken verklaard

Als een individu niet participeert in de dominante maatschappij, betekent dit dan dat diegene afhaakt zoals De Voogd en Cuperus (2021) stellen? Afhaken kan verklaard worden vanuit sociale deprivatie, maatschappelijke achterstelling en uitsluiting ofwel segregatie. Hierdoor ontstaat er wantrouwen en maatschappelijk onbehagen (Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014). Volgens De Voogd en Cuperus (2021) kan een ‘afgehaakte’ Nederlander worden gezien als iemand die *“uit onbehagen over de gevestigde orde niet (langer) stemt of zichzelf in het zogenaamde anti-establishment populisme vertegenwoordigd ziet”*. Het afhaken van deze mensen laat zien dat er nieuwe ongelijkheden en kloven bestaan tussen verschillende groepen in Nederland. De ene sociaaleconomische klasse weet zich beter staande te houden en aan te passen dan de ander. Dit verschil komt vaak neer op een kloof tussen hoog en laagopgeleiden (De Voogd & Cuperus, 2021).

In onderzoeken zijn afhakers vaak niet-stemmers die gezien kunnen worden als ‘boze afhakers’ en ‘kwetsbare buitenstaanders’. Bij boze afhakers komt een gebrek aan vertrouwen voort uit een gevoel van politieke negativiteit of door negatieve ervaringen met de overheid of politiek (Remkes, et al., 2018). Kwetsbare buitenstaanders zijn groepen die zich niet herkennen in hun omgeving en zich door verschillende redenen buitengesloten of geïsoleerd voelen. Zij ervaren vaak een gebrek aan interesse, nut of verbondenheid met de politiek (Remkes, et al., 2018). Volgens De Voogd en Cuperus (2021) is het te beargumenteren dat deze Nederlanders niet bedoeld afhaken, maar afgehaakt gemaakt zijn door de dominante groep in de samenleving. Door het verdwijnen van beroepen, opleidingen, tradities en economische veranderingen die voortkomen uit de wensen en normen van de middenklasse, raken deze individuen achterop gesteld. Hierdoor kunnen individuen die hierbuiten staan zich mogelijk niet meer herkennen in hun omgeving en gemeenschap (De Voogd & Cuperus, 2021). Deze mogelijk door de samenleving afgehaakt gemaakte burgers kunnen worden gezien als burgers die op sociaal gebied worden ‘uitgesloten’ (VN, 2016). Sociale uitsluiting, ofwel exclusie kan gedefinieerd worden als de staat waarin individuen zich niet mogelijk zien om volledig deel te nemen in economische, sociale, politieke en culturele aspecten van het dagelijks leven (VN, 2016). Sociale exclusie is te conceptualiseren als een gebrek aan erkenning van basisrechten door een individu, wat terug te herleiden is op het gebrek aan een gevoel recht zoals Visser et al. (2021) beschrijven als oorzaak van politieke non-participatie. Een andere oorzaak van sociale exclusie is als er wel erkenning bestaat, maar er een gebrek aan toegang tot politieke en institutionele-systemen is, die noodzakelijk zijn om die rechten tot realiteit te maken (Burchardt, Le Grand & Piachaud, 2002).

Volgens Remkes et al. (2018) ontstaat er in toenemende mate maatschappelijke polarisatie tussen mensen die ‘aanhaken’ en ‘afhaken’. Dit heeft, mede door de afname van stemmende burgers, als gevolg dat er risico ontstaat op afbrokkeling van het draagvlak en kracht van de representatieve democratie (De Voogd & Cuperus, 2021). Het is anderzijds te stellen dat de culturele en economische elite de groep is die afhaakt. Deze groep, waar politici toebehoren, heeft een verandering van een maatschappelijk sociaal contract naar een participatiesamenleving veroorzaakt (Snel, Hoogmoed & Ode, 2015). Dit zou de oorzaak zijn van een toenemende polarisatie en ongelijkheid in de samenleving en het ontstaan van afgehaakte burgers (De Voogd & Cuperus, 2021; Remkes et al, 2018).

De groep jongvolwassenen hebben andere manieren gevonden om te participeren, waarbij te beargumenteren valt dat hen afschrijven als politiek apathisch te kort door de bocht zou zijn (Cammaerts, et al. 2014). Teruggaand naar De Voogd & Cuperus (2021) wordt er door hen geïmpliceerd dat deze groep politiek apathische jongvolwassenen afhaken in de samenleving door politieke non-participatie. Het tegenovergestelde kan echter worden gezien. Zoals genoemd door O’Toole, et al. (2003) heeft deze generatie jongvolwassenen minder aandacht voor institutionele en maatschappelijke plichten en meer aandacht voor maatschappelijke en mondiale problemen. Dit toont mogelijk aan dat zij niet afhaken in de samenleving door een gebrek aan politieke participatie, maar juist aanhaken op het gebied van civiele participatie.

2.4 – Conceptualisering CLEAR-model

Nu alle relevante theorie uiteen is gezet, is de laatste stap het terugkoppelen aan de vijf factoren van het CLEAR-model van Lowndes & Pratchett (2006), wat terug is te zien in de conceptualiseringstabel in Appendix III. Een gebrek aan de Can do factor komt in de literatuur vooral terug door een gebrek aan tijd (Dekker & Uslaner, 2001) en een gebrek aan kennis of informatie over politieke processen (Galston, 2001). Jongvolwassenen die mogelijk door de samenleving afgehaakt zijn, hebben minder toegangsmogelijkheden tot participeren of ervaren dat dit zo is. Hierdoor ervaren zij sociale exclusie (Lareau, 2003; Lamont, Beljean & Clair, 2014) en neemt hun Can do factor af.

De Like to do factor komt voort uit een gevoel van verbondenheid en vertrouwen in de omgeving van een individu, waarbij een gebrek hieraan vooral voortkomt uit een gevoel van buitengesloten worden of niet welkom zijn. Een individu kan door een gebrek aan politiek betrokken sociale netwerken (Pichler & Wallace, 2009) en een cynische houding door verlies van vertrouwen in de politiek en haar functioneren (Bennet et al, 2013) zichzelf politiek

apathisch opstellen. Door het niet delen van dezelfde normen en waarden of door slechte ervaringen met de overheid of politiek (Remkes, et al, 2018), ontstaat buitensluiting en frustratie richting de maatschappij (Zhenkina, 2019; (De Voogd & Cuperus, 2021). Deze frustratie kan leiden tot boosheid en rebellerend gedrag (Bennett, et al., 2013). Door deze boosheid is de rebellerende participant als ideaaltype van non participatie te ontdekken (Visser, et al., 2021). Desinteresse kan ontstaan door een ervaren klassenscheiding tussen de burger en de politiek elite (Visser, et al., 2021; Noordzij et al., 2020). Dit kan leiden tot het hebben van pragmatische non-participatie als ideaaltype, waarbij er wel civiele participatie zou ontstaan indien de Like to do factor toeneemt (Visser et al, 2021).

Het ervaren van een (verwachte) stigmatisering en het gevoel van (bewuste) uitsluiting en ontmoediging (Goffman, 1963) valt onder de Enabled to factor. Door gebrek aan herkenning in eigen omgeving en het hebben van een gevoel van sociale uitsluiting en isolatie, daalt participatie door een gebrek aan verbondenheid met de politiek (Remkes, et al., 2018). Sociale uitsluiting kan zorgen voor een gevoel van niet serieus genomen worden of op neer gekeken worden (Bourdieu, 1984) en kan leiden tot een gevoel van geblokkeerd worden tot politieke en institutionele-systemen (Burchardt, Le Grand & Piachaud, 2002). Het gebrek aan deze factor kan leiden tot terugtrekkende non-participatie (Visser, et al., 2021).

Het gebrek hebben tot het gevoel van recht van spreken en bestaan kan leiden tot een afname van participatie door gebrek aan de Asked to factor. Dit komt door een mogelijk gevoel van genegeerd worden door de maatschappij en instituties (Laurison, 2015). Het hebben van een lagere sociaaleconomische status en een lager opleidingsniveau, kan leiden tot een gevoel van gebrek aan recht van bestaan en spreken (Lareau, 2003; Lamont. Beljean & Clair, 2014). De welwillendheid om op civiel niveau te participeren indien door anderen met initiatieven of projecten benaderd, laat de aanwezigheid van een mate van de Asked to factor zien, wat kenmerkend is voor de potentieel meewerkende participant (Visser, et al., 2021).

Non-participatie door een gebrek aan de Responded to factor ontstaat door een gevoel dat dat overheid niet luistert naar de problemen en interesses van hun generatie (O'Toole, et al., 2003). Dit geldt voor een toename van individualisme doordat jongvolwassenen zich niet herkennen in de problematiek die politieke partijen behandelen (Pirie & Worchester, 1998; Bellah, et al., 2007). Doordat jongvolwassenen zich niet gehoord voelen, ontstaat er een gevoel van onbegrip en geven zij minder om belangen van hun omgeving (Swidler, 1986). Indien deze individuen zich wel gehoord zouden worden, neemt de kans op participatie toe, wat de potentieel meewerkende participant ook voor de 'Responded to' factor geschikt maakt (Visser, et al., 2021).

3. Methode

In dit hoofdstuk zal de methode en de respondentenselectie worden toegelicht. De keuzes voor de steekproef en de methode van werving zullen worden verklaard. Om de literatuur op de dataverzameling toe te kunnen passen is er in de operationalisatie gewerkt naar een operationaliseringstabel die het proces van data verzamelen verklaart. Verder is er aandacht besteed aan de ethische richtlijnen die zijn gehandhaafd tijdens de interviews.

3.1 - Onderzoeksmethode

Om de literatuur uit te kunnen breiden met hoe en waarom jongvolwassenen mogelijk afhaken in het politieke proces, is er in de theoretische analyse gebruik gemaakt van een deductieve kwalitatieve onderzoek benadering (Bryman, 2016). Aan de hand van de eerdere conceptualisatie van theorie en modellen zijn er vragen gesteld die passen bij de vijf factoren van het CLEAR-model, de theorie rond afhaken, politieke non-participatie en de politiek apathische houding. De data is verzameld door middel van het afnemen van semigestructureerd diepte-interviews met negen personen. Deze interviews duurden 45 tot 60 minuten. De interviews zijn afgenomen aan de hand van de topiclijst uit Appendix I en de vragenlijst uit Appendix II. De topiclijst en vragenlijst zijn hierin als leidraad gebruikt, maar de diepte-interviews waren zo ingericht dat er vrij in kon worden gegaan op eventuele interessante antwoorden van de respondenten.

3.2 - Steekproef en procedure

De populatie voor dit onderzoek zijn niet-stemmende jongvolwassenen die wonen in de stad Rotterdam. De keuze voor de stad Rotterdam komt voort uit de dermate lage opkomst van 38,9 procent bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022. Deze opkomst is significant laag in verhouding tot de al lage landelijke opkomst van 46,7 procent (Van den Berg & Hotse Smit, 2022). Het bereiken van respondenten is gedaan door behulp van de methode van sneeuwbal-sampling (Bryman, 2016). Hierbij is er vanuit eigen netwerken zoals werk, de universiteit en vriendenkringen gezocht naar kennissen of collega's die weer mensen kennen. Er is gebruik gemaakt van sociale media zoals Facebook en Whatsapp om direct in contact te komen met personen. Om de selectie te maken is de criterium steekproefstrategie gehanteerd (Creswell & Poth, 2017). Dit houdt in dat respondenten aan van tevoren bepaalde criteria en kenmerken moesten voldoen. Zo moesten de respondenten uit Rotterdam komen, niet gestemd hebben bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 en de leeftijd van 18 tot 30 jaar hebben. Er is

gestreefd naar een gelijke verdeling tussen mannen en vrouwen, wat leidde tot vijf mannen en vier vrouwen. Verder moesten de respondenten de Nederlandse taal machtig zijn en op moment van de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 stemgerechtigd zijn. Een belangrijke notie bij steekproefselectie is dat er in de zoektocht naar respondenten tot vijf keer toe door potentiële respondenten is geweigerd om mee te werken, van tevoren of in aanloop naar het afgesproken interview. Deze individuen zagen na overwegen het nut niet in van hun bijdrage aan de wetenschap of gaven aan überhaupt geen vertrouwen te hebben in de wetenschap. Hier zal verder op in worden gegaan in de afsluitende discussie. Zoals eerder geschreven wordt er in de populatie en steekproef gebruik gemaakt van niet-stemmers. Andere manieren van politieke participatie zullen niet worden meegenomen in de steekproefselectie. Een algemeen overzicht van de respondenten is te zien in onderstaande tabel.

Nummer respondent	Leeftijd	Geslacht	Hoogst genoten onderwijsniveau	Afkomst
Respondent 1	24 jaar	Man	Hbo	Nederlands
Respondent 2	29 jaar	Vrouw	Hbo	Curaçao
Respondent 3	23 jaar	Man	WO Master	Nederlands
Respondent 4	26 jaar	Vrouw	Hbo	Nederlands
Respondent 5	22 jaar	Man	Mbo-niveau 4	Nederlands
Respondent 6	26 jaar	Vrouw	WO Master	Nederlands
Respondent 7	28 jaar	Man	WO Bachelor	Marokkaans
Respondent 8	27 jaar	Man	Mbo-niveau 4	Marokkaans
Respondent 9	20 jaar	Man	WO Bachelor	Nederlands

3.3 - Operationalisatie

De interviews zijn opgenomen en na transcriptie via open codering gecategoriseerd en geanalyseerd in ATLAS.ti. De codering is gedaan op inductieve wijze, waarbij er zoveel mogelijk op open wijze nieuwe codes worden toegewezen (Boeije, 2014). Hierbij is er afwisselend gewerkt met open coderen en axiaal coderen. Met de theorie als fundament is er in de transcripten naar codes gezocht die overeenkwamen met de theorie, maar zijn er ook open codes aan uitspraken van respondenten gekoppeld om interessante bevindingen te kunnen ontdekken. Zie Appendix IV voor de operationalisatietabel.

Om de betrouwbaarheid van de verzamelde data te verhogen is er tijdens de interviews onderzocht als observeerder als participant (Creswell & Poth, 2017). Hierbij is er een neutrale

en gedistantieerde positie ingehouden. De respondenten waren op de hoogte van de onderzoeksdoelen en interactie met de respondenten was op een neutraal niveau aanwezig. De betrouwbaarheid van de verhalen is hierdoor verhoogd, omdat er op neutrale wijze is geluisterd en gesproken en de respondenten niet gestuurd konden worden richting bepaalde antwoorden. De interne validiteit van de data is verhoogd door de data zo zorgvuldig mogelijk op te nemen met een telefoonrecorder of via MS-teams, om dit daarna in transcripten uit te schrijven. De externe validiteit is verhoogd door te werken met de eerdergenoemde topiclijst (Appendix 1) en vragenlijst (Appendix II), zodat herhaling van dit onderzoek kan worden toegepast indien nodig.

3.4 - Ethische richtlijnen

Het is van belang om de respondenten te beschermen tijdens het verzamelen van data. Met beschermen wordt vooral bedoeld op de privacy van de respondent en het op het gemak laten voelen van de respondenten (Creswell & Poth, 2017). Respondenten mochten stoppen als zij niet verder wilden gaan met het interview en hoefden vragen niet te beantwoorden als zij dit niet wilden. De anonimiteit rond de persoonlijke informatie is een garantie geweest. Er zijn geen persoonlijke gegevens opgevraagd en verwerkt en namen zijn weg gelaten. Dit zorgt ervoor dat de respondenten opener konden zijn bij de gegeven antwoorden (Bryman, 2016). Bij het afnemen van interviews rond politieke (non)participatie, sensitieve zaken als frustratie richting de overheid of protestgedrag en gevoelige onderwerpen zoals eenzaamheid, uitsluiting of gevoel van isolatie is het belangrijk geweest de respondent op zijn of haar gemak te stellen. De getranscribeerde interviews zullen nog 10 weken tot na het afronden van het onderzoek worden bewaard, waarna ze voorgoed verwijderd worden. Hiermee wordt verzekerd dat er na afloop geen bestanden kunnen uitlekken waar gevoelige informatie instaat. Verder zijn de respondenten bij de start van de opname gevraagd om toestemming te geven voor opnemen en verwerken van quotes en bevindingen.

4. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de kwalitatieve dataverzameling besproken en geanalyseerd. De topiclijst van de interviews en de bijbehorende vragen zijn respectievelijk terug te vinden in Appendix I en Appendix II. Dit hoofdstuk is onderverdeeld in zes subhoofdstukken die overeenkomen met de vijf factoren van het CLEAR-model. Aan de hand van de vijf factoren is er tijdens de analyse gezocht naar de oorzaak voor non-participatie,

politieke apathie en potentieel afhaken. Afsluitend is in sub-hoofdstuk 4.6 ingegaan of er sprake is van enige andere wijze van participatie onder respondenten.

Om uit te zoeken waarom de Rotterdamse jongvolwassenen niet stemmen, is er logischerwijs eerst gevraagd of de respondenten hadden gestemd bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2022. Van de negen respondenten had alleen respondent 1 wel gestemd, met als enige motivatie dat een vriend verkiesbaar was. Uit de interviews kwam naar voren dat de negen respondenten niet stemmen vanuit verschillende redenen, maar hun achterliggende gevoelens zijn ook uitgevraagd. Om de ervaren positie van de respondenten in de samenleving te ontdekken, zijn er vragen gesteld over of zij zich: geïsoleerd voelden, een buitenstaander voelde of niet verbonden voelden met hun omgeving en de maatschappij.

4.1 – ‘Can do’

De opvolgende vraag ging in op de reden voor het niet stemmen bij de verkiezingen. Het hebben van een gebrek aan informatie of kennis over politieke en institutionele processen als reden komt bij vijf respondenten naar voren. Respondenten geven meermaals aan dat zij niet stemmen omdat zij te weinig weten over politiek, standpunten van partijen of zelfs over hoe of wanneer zij moeten stemmen, wat overeenkomt met de theorie van Galston (2001). Meer informatie zou volgens een deel van hen hierbij kunnen zorgen voor wel stemmen. Zo gaf respondent 2, een hardwerkende vrouw die op jonge leeftijd al moeder werd, aan dat zij zelf vond dat ze te weinig kennis en informatie over de politiek had om er een mening over te kunnen vormen. Zo zei zij het volgende op de vraag of zij wist wat de politieke processen inhouden:

“Nee dat zou ik niet weten. Ik ken de politiek niet. Als ik wel zou stemmen dan gaat mijn stem gewoon naar de dieren (Partij voor de Dieren). Ik weet niet echt wat die partijen doen dus dan ga ik ook niet op ze stemmen”.

Vier respondenten geven een gebrek aan tijd als redenen om niet te stemmen. Dit komt volgens respondent 3, 4 en 6 door het niet hebben van tijd om tijdens verkiezingen naar het stembureau te gaan door drukte met werk. Respondent 6 geeft aan dat ze na haar drukke werkdagen als psychologe in een verslavingskliniek, ‘geen energie’ heeft om zich tijdens haar vrije tijd ook nog in politiek te verdiepen. Het niet stemmen komt volgens respondent 4 door een gebrek aan verstand van wat er in politieke processen gebeurt. Dit geeft zij aan met de

volgende uitspraak: *Ik heb er geen verstand van en andere mensen wel, dus ik zie niet helemaal in waarom ik me er mee zou bemoeien.*

Respondenten geven aan vooral bezig te zijn met het afronden van hun studie, hun plek te vinden in hun nieuwe baan of zoveel te werken dat ze daarnaast nergens meer tijd voor hebben. Deze verhalen komen overeen met het door Dekker en Uslaner (2001) genoemde gebrek aan tijd als reden voor het niet stemmen. In lijn met de theorie rond het gebrek aan toegangsmiddelen (Lareau, 2003; Lamont, Beljean & Clair, 2014) en het niet hebben van kennis over politieke of institutionele processen (Galston, 2001), geven twee respondenten aan dat zij ervaren moeite te hebben gehad om hulp te krijgen van lokale instituties. Zo heeft respondent 2 tijdens het opzetten van haar initiatief, waarmee ze tienermoeders helpt met voeding en levensstijl, nog geen subsidie kunnen regelen bij de Gemeente Rotterdam. Dit zou zij graag willen, maar ze weet niet hoe ze dit precies kan regelen doordat de gemeente voor haar een moeilijk te benaderen institutie is. Uit de interviews kwam naar voren dat er respondenten waren die wel een mate van kennis over politiek hadden of tijd hadden om zich te verdiepen in politiek. De redenen om niet te stemmen voor deze groepen zullen later terugkomen in de analyse. Alleen respondent 2 en 7 laten kenmerken zien van terugtrekkende non-participatie, zoals omschreven door Visser et al., (2021). Doordat zij niet goed weten hoe hulp gevraagd kan worden bij lokale instanties, vermijden ze dit proces als geheel en proberen ze dit op eigen houtje te bewerkstelligen.

4.2 – ‘Like to’

Er is een bepaalde mate aan desinteresse onder de respondent te ontdekken richting politiek. Drie respondenten geven aan überhaupt niet geïnteresseerd te zijn in de politiek en haar processen. Zo zegt respondent 4 het volgende: *“het interesseert me gewoon niet zo heel veel. Zolang ik goed kan wonen, de straten niet ontoegankelijk zijn, dan is het voor mij prima”*. Iets vergelijkbaars geeft respondent 6 aan. Als psychologe heeft ze kennis over een ander vakgebied en geeft ze aan niet de behoefte te hebben om zichzelf nog te verdiepen in hoe de politiek en de partijen werken. Hieruit blijkt vooral desinteresse die mogelijk niet alleen gepaard gaat met een gebrek aan kennis, maar meer een gebrek aan behoefte om die kennis te verkrijgen. Respondent 6 geeft over het mogelijk laten machtigen van anderen om voor haar te stemmen aan: *“dat je dat volgens mij door andere mensen voor je kan laten doen, maar joh dat was te veel moeite voor me”*. Als verklaring voor desinteresse valt onder andere een kloof tussen politici en gewone burger te ontdekken, of als iets *“heel erg ver van iemands bed”*. Respondent 5, een 22-jarige ‘Crooswijker’ en mbo-niveau 4 student, geeft aan dat hij het idee

heeft dat politici in Den Haag te ver weg staan van de maatschappij. Volgens hem *“snapt die elite-bubbel toch niks van onze problemen”*. Deze kloof levert een gevoel van desinteresse op, doordat respondenten geen herkenning zien in de politiek. Dit is in overeenkomst met de theorie van Noordzij, et al., (2020). Uit de interviews komt naar voren dat respondenten het idee hebben dat politiek niet of te langzaam werkt. Respondent 3 geeft dit als volgt aan: *“Daarin zie ik toch wel dat er heel weinig veranderd of dat het allemaal steeds wat slechter gaat. Er zijn problemen en die problemen zijn er al meerdere jaren. Nog steeds is het niet opgelost”*. Redenen voor het niet of langzaam werken zijn volgens respondenten onder andere het niet nakomen van beloftes door politici. Respondenten ervaren dat problemen niet opgelost worden, waardoor het functioneren van het politieke proces door hen in twijfel wordt getrokken. Dit wordt door vier respondenten aangekaart. Zij vinden dat politici en hun partijen beloftes maken bij verkiezingen of in de media, maar deze in de werkelijkheid niet nakomen. Zo zegt respondent 3 het volgende: *“Vervolgens lees je in de krant dat studenten mogelijk dan ineens toch rente gaan betalen over hun studielening. Dus dat gaat dan dwars in tegen een belofte die ze daardoor breken”*.

De hierdoor ontstane cynische of sceptische houding richting politiek komt overeen met de bevindingen van Bennett, et al. (2003). Respondenten zien minder nut in het stemmen en voelen zichzelf minder verbonden met de partijen. Dit zou een oorzaak kunnen zijn voor de ontstane politieke apathische houding, wat terug te vinden is in het artikel van Remkes et al., (2018). Naast een politiek apathische houding door gebrek aan interesse, is er onder respondenten te ontdekken dat zij geen vertrouwen hebben in de politiek of in bepaalde politici. De huidige politieke partijen en eventuele gebeurtenissen en schandalen uit het verleden hebben bij respondenten een bepaalde aversie gecreëerd waarbinnen vertrouwen verloren is geraakt. Respondent 2 noemt een gebrek aan vertrouwen als reden tot aversie. Zij geeft aan: *“ik heb zoiets van, ik heb niet 100 procent vertrouwen in het hele politieke systeem dus dan ga ik me er ook niet in verdiepen en mijn tijd verdoen”*. Als andere reden om niet te stemmen komt uit de interviews naar voren dat respondenten een bepaalde boosheid of frustratie richting politiek ervaren. Dit kwam bij drie van de respondenten naar voren. Doordat respondenten zelf of mensen om hen heen slechte ervaringen hebben met politiek of overheid, geloven zij niet meer in het politieke systeem of in het nut van hun stem. Deze boosheid of frustratie kan op vele niveaus en sterktes plaatsvinden. Respondenten noemen zaken als de toeslagenaffaire en de ‘Rutte-doctrine’ als redenen om niet te stemmen, omdat dit hun vertrouwen in de politiek heeft beschadigd of doordat zij zich hierdoor gefrustreerd of boos voelen. Twee van de drie respondenten benoemen dat zij niet meer geloven in de

“politieke spelletjes”. Zo geeft respondent 8, een 27-jarige, zelfgenoemd groot Feyenoordfanaticus, aan dat hij na al de *“afgezette ministers”* en de *“constante leugentjes van die minister-president”* (Mark Rutte), het gevoel krijgt dat het allemaal een *“nep schouwspel is”*. Respondent 1, student aan de muziekschool en tijdens de COVID-19 pandemie door zichzelf gezien als *‘complotgekkie’*, gaat hier nog een stap in verder. Hij geeft aan op de vraag wat volgens hem maatschappelijke verandering teweegbrengt, dat dit onmogelijk is zolang *“multinationals en het grote kapitaal”* het land en de politiek in de macht hebben. Hij geeft aan dat de overheid bewust hem en zijn mededemonstranten provoceert bij anti-coronademonstraties. Een mildere variant van boosheid of frustratie komt naar voren bij respondent 4. Zij geeft aan het niet eens te zijn met dat politici in de Eerste en Tweede Kamer *“zo’n ontegenwoordig hoog salaris verdienen”* terwijl zorgmedewerkers en brandweermannen volgens haar onderbetaald worden. Haar frustratie zit in een onbeantwoord verlangen naar meer gelijkheid.

Respondenten is gevraagd of zij meer vertrouwen in de overheid zouden hebben of zouden gaan stemmen, indien er andere bewindslieden zouden komen in bijvoorbeeld de Tweede Kamer. De meeste respondenten geloofden hier niet in, omdat er zoals eerder beschreven politieke spelletjes zouden plaatsvinden en het hele proces als niet werkend wordt gezien. Echter gaven twee respondenten wel aan dat meer jongvolwassene politici in de Eerste en Tweede Kamer of meer capabele en kritische politici zoals Pieter Omtzigt, voor hen wel meer vertrouwen zou bieden, wat mogelijk tot stemgedrag zou kunnen leiden.

Aan alle respondenten is gevraagd wat voor hunzelf belangrijke normen en waarden zijn en hoe zij zich de ideale samenleving of gemeenschap voor zich zagen. Als antwoord op deze vragen, bleken de meeste respondenten algemene begrippen op te noemen. Zo werden normen en waarden genoemd als *“meer compassie en respect”* hebben voor de medemens. Respondenten zagen hier vaak nog gebrek aan in de maatschappij door bijvoorbeeld polarisatie. Verder zou er meer *“geluisterd en gepraat”* moeten worden, *“moet iedereen gelijke kansen verdienen”*, zijn er respondenten *“tegen geweld en discriminatie”* en moeten mensen meer *“zorgen voor ouderen en dieren”*. Volgens De Voogd en Cuperus (2021) zouden individuen afhaken in de maatschappij als ze zich niet herkennen in normen en waarden. Afwijkend gaf respondent 1 aan dat hij meer *“burgerlijke ongehoorzaamheid”* zou zien als tegengeluid tegen *“slecht en zwabberend overheidsbeleid”*. Alleen het antwoord van respondent 1 is te koppelen aan de beweringen van De Voogd & Cuperus (2021), waarin hij zich niet herkent in het *“brave ja knikken van de meeste mensen”*, en hierdoor frustratie en onbegrip voelt. Dit laat rebellerende non-participatie zien (Visser, et al., 2021). De door

respondenten genoemde boosheid en frustratie richting politiek, gepaard met een gevoel van wantrouwen en het zien van politiek als een machtsspel komt overeen met het ideaaltype van pragmatische non-participatie (Visser, et al., 2021), waaraan drie respondenten te koppelen waren.

4.3 – ‘Enable to’

Vijf respondenten gaven aan zich op een of andere manier niet gehoord of begrepen te voelen door de maatschappij of hun directe omgeving en zichzelf te zien als buitenstaander vergeleken met leeftijdsgenoten. Respondent 7 gaf aan zich niet prettig te voelen in Nederland. Hij is gamer van hobby en geeft aan dat zijn netwerk vooral online plaats vindt met medegamers over de hele wereld. Hij geeft aan zich niet te herkennen in de normen en waarden van de gemiddelde Nederlander. Dit heeft voor hem het gevolg dat hij zich liever verdiept in de digitale wereld, omdat hij hier *“in een mooiere realiteit terecht komt”* waar mensen *“gelijkwaardig zijn en om elkaar geven”*. Dit laat een mate van (bewuste) zelfisolering zien. Dit wordt ook door respondent 4 aangegeven, omdat zij zich buiten de gesprekken van haar politiek geïnteresseerde vrienden houdt. Ze geeft aan dat ze zich afsluit van haar vriendengroep en kennissen, meestal richting verkiezingen. Zo zegt ze:

“Mijn beste vriend en ik krijgen half ruzie als hij weer over politiek begint omdat hij dan gaat verdedigen vanuit partijen als we het over maatschappelijke kwesties hebben. Misschien dat ik dan wel een buitenstaander wordt omdat ik niet goed kan en wil meepraten in die gesprekken.”

Respondenten erkennen dat zij een bepaalde muur optrekken of zichzelf afzonderen van anderen en zich hierdoor niet binnen participerende groepen en netwerken terugzien. Dit komt overeen met de door Jarness & Flemmen (2019) beschreven zelfisolering en laat een gebrek zien van facilitering van participatie zoals Pattie, Seyd en Whitely (2004) beschrijven. Van deze vijf respondenten gaven er drie aan dat zij zich vaak *“eenzaam voelden”*. Twee respondenten van hen gaven aan dat zij ondervonden met gelijkgestemden in een negatieve of boze bubbel te zitten. Respondent 1, de zelfbenoemde *“wappie”*, merkte op dat hij alleen nog maar met gelijkgestemde vrienden in groepsgesprekken zit, waarin ze weliswaar discussiëren, maar elkaar alleen maar boosheid en frustratie over het overheidsbeleid aanpraten. Hij gaf aan dat hij het moeilijk vond om als *“complotgekkie”* gezien te worden. Aanvullend vertelt respondent 8 dat hij als fanatieke Feyenoord fan in het verleden wel eens in de problemen is

gekomen met de politie. Nu hij wat ouder is en zijn leven heeft gebeterd, wordt hem door zijn omgeving nog steeds het label “*hooligan*” opgeplakt. Het gaf beide mannen het gevoel dat zij door de overheid en hun omgeving in een hokje worden geplaatst. Hierdoor voelde mogelijke discussie of dialoog als iets onmogelijks. Dit waren de enige twee respondenten die enige signalen van stigmatisering zoals beschreven door Goffman (1963) vertoonde. Door het optrekken van een muur en het veroorzaken van zelfisolatie, zoals te herkennen bij respondent 1 en 7, kan er worden gezegd dat zij passen bij het ideaaltype van terugtrekkende non-participatie. (Visser, et al. 2021)

4.4 – ‘Asked to’

Als mogelijke oorzaak van een apathische houding richting overheid en politiek, geeft respondent 5 aan dat hij het gevoel heeft te worden “*genegeerd*” door de gemeente Rotterdam. Hij wil zich al jaren inzetten voor eenzame ouderen en dit is tijdens de COVID-19 pandemie alleen maar toegenomen. Echter geeft hij aan deze inzet niet mogelijk lijkt te zijn omdat de gemeente Rotterdam zijn aanvragen en aanmeldingen negeert. Zo zegt hij: “*ik heb me er wel voor ingeschreven maar nooit een reactie op ontvangen*”. Vervolgens geeft hij aan zich slecht te voelen omdat anderen wel worden toegelaten: “*ik zag laatst wel advertenties van datzelfde initiatief maar dan niet vanuit de gemeente maar van een goed doel*”. Hier is in lichte mate een gebrek aan toegang van politieke en institutionele systemen (Burchardt, Le Grand & Piachaud, 2002) te ontdekken. Er waren geen respondenten die bewust aangaven dat zij geen recht van bestaan of spreken zouden hebben (Laurison, 2015) of bewust sociale exclusie ervaarden (VN, 2016).

Als antwoord op vragen zoals op welke manieren respondenten graag betrokken zouden willen worden of wat voor mogelijke sociaal-maatschappelijke projecten zij interessant zouden vinden, gaven drie respondenten aan dat indien zij gevraagd zouden worden om mee te doen aan bestaande goede doelen of maatschappelijke projecten, zij dit graag zouden willen doen. Respondent 4 gaf aan dat zij op licht niveau meedoet aan zaken als het “*tekenen van petitie*” en het “*doneren aan goede doelen*” indien zij hiervoor benaderd wordt. Respondent 9, met 20 jaar de jongste en momenteel bezig met een universitaire bachelor, vindt dat “*organisaties op de universiteit meer bezig moeten zijn met sociaal-maatschappelijke projecten*” en hem als student actief moeten betrekken. Dit laat in meerdere gevallen zien dat er potentieel meewerkende participatie als ideaaltype te ontdekken is (Visser, et al., 2021).

4.5 – ‘Responded to’

Volgens drie respondenten zouden politici niet de problemen behandelen die de respondenten als belangrijk ondervinden. Zaken als de toeslagenaffaire, problemen op de huizenmarkt, het zwabberende coronabeleid, oplopende wachtrijen in de (geestelijke) gezondheidszorg en gebroken beloftes rond het studentenleenstelsel staan hoog op de agenda van de jongvolwassenen. Zo geeft respondent 5 het volgende antwoord over deze problemen:

“Maar ik vind dat er op dit moment te weinig wordt gedaan. Ook in de zorg, volgens mij duurt het twee jaar voordat je überhaupt bij een psychiater terecht kan. Bij dat soort zaken denk ik wel eens van joh, wij bestaan ook nog he. Vooral die wachtrijen voor mentale zorg voor jongeren, dat kan echt niet. Daar voel ik me best wel ongehoord door.”

Het niet stemmen wordt verklaard doordat respondenten het gevoel hebben dat de politiek niet naar hun problemen luistert. Zij stemmen niet doordat een gevoel ontstaat dat het toch geen invloed of nut zou hebben, wat in lijn is met de bevindingen van O’Toole, et al. (2003). Dit gevoel kan leiden tot een afname van stemmen en lid zijn van politieke partijen onder respondenten. Er is vervolgens gevraagd in de interviews waar respondenten op zouden stemmen als ze dit wel zouden doen. Hierop zeiden de meesten dat ze dit alsnog dan niet zouden doen. Respondent 2 zou zoals eerder genoemd op de Partij voor de Dieren stemmen. Respondent 1 gaf aan zich deels te sympathiseren met het tegengeluid wat Thierry Baudet brengt, maar wordt wel afgeschrikt door de polarisatie en boosheid die de partij veroorzaakt in de maatschappij. Het gebrek aan partijen waar respondenten op zouden stemmen laat zien dat zij zich niet begrepen of gehoord voelen (Swidler, 1986), omdat er schijnbaar geen partijen zijn die gehoor geven aan hun perceptie en ervaren problematiek. Het kan ontstaan zoals bij respondent 6, die aangeeft dat de verslaafde cliënten op haar werk niet gehoord worden.

Zes van de negen respondenten geven aan in bepaalde mate een individualistische kijk te hebben op hun leven hebben. Zo geven ze aan alleen bezig te zijn met *“het afronden van hun studie”*, zelf *“hun leven eerst op de rit te willen hebben”* of zoals respondent 7 redelijk laconiek aangaf, überhaupt niet te geven om problemen van anderen in zijn omgeving. Deze individualistische houding, zoals omschreven door Pirie & Worchester (1998), wordt echter deels weer ontkracht. Zo geven respondenten aan dat zij juist veel geven om belangrijke normen en waarden en vragen zij om meer aandacht voor sociaal-maatschappelijke problemen. Er is geen duidelijke bevinding gevonden over wat respondenten wel zou doen participeren. Doordat zij aangeven dat de politiek niet naar hen luistert, zou een verandering

in het politieke veld eventueel kunnen zorgen voor het laten toenemen van de Responded to factor. Dit zou een teken kunnen zijn van aanwezigheid van de potentieel meewerkende participant (Visser, et al., 2021).

4.6 – Civiele participatie onder de loep

Vijf respondenten lieten zien op civiel gebied wel (mogelijk) te participeren. Zij gaven aan al betrokken te zijn bij sociaal-maatschappelijke projecten of hieraan mee te willen doen. Zo gaf respondent 6 aan via haar studievereniging activiteiten voor studenten te hebben georganiseerd en met deze studenten ook goede doelen en stichtingen te helpen door geld op te halen of vrijwilligerswerk te doen. Verder gaf respondent 3 aan dat hij actief betrokken is bij het steunen van een zwervhondenopvang in Macedonië. Als laatste voorbeeld heeft respondent 8 via de supportersvereniging van Feyenoord zichzelf ingezet om projecten en acties op te zetten voor goede doelen en zieke supporters via onder andere inzamelingsacties en campagnes.

Het niet oplossen van problemen door de politiek is iets wat veel naar voren komt. Jongvolwassenen zien het nut niet in van politiek maar zijn tegelijkertijd wel bezig met actuele landelijke en mondiale problemen. Respondenten vinden zaken zoals meer aandacht voor jongeren, ouderen, armoede, dieren, het milieu en vluchtelingenproblematiek belangrijker. Deze respondenten geven aan in de toekomst zelf meer te willen betekenen. Indien ze meer tijd zouden hebben zouden de jongvolwassenen (bijna) allemaal open staan voor sociaal-maatschappelijke activiteiten of doelen. Vooral rond maatschappelijke kwesties zoals het milieu, klimaatverandering, tegengaan van dierenleed, zorgen voor ouderen, kinderen en armen blijken respondenten graag zelf bij te willen dragen. Dit toont aan dat jongvolwassenen een groot belang zien in sociaal-maatschappelijke gerechtigheid (Pirie & Worchester, 1998). Afsluitend geeft respondent 1 aan dat hij af wil van zijn gefrustreerde houding richting de wereld. Hij geeft aan graag een *“tegengeluid tegen de gevestigde orde”* te brengen om zijn medeburgers te helpen. Door zijn frustratie tijdens de COVID-19 pandemie stootte hij vrienden en familie van zich af. Dit wil hij veranderen door op zoek te gaan naar mogelijke manieren om maatschappelijk bij te dragen of, zoals hij zelf zegt, door op een rustigere wijze *“protestmuziek”* te maken.

5. Conclusie & discussie

In dit hoofdstuk wordt er aan de hand van de gevonden theorie en de verkregen resultaten in de conclusie antwoord gegeven op de vijf deelvragen en afsluitend de hoofdvraag. In de discussie worden de opvallende bevindingen en de maatschappelijke en wetenschappelijk bijdrage besproken en zullen de tegengekomen limitaties tijdens het onderzoek en mogelijke aanbevelingen voor vervolgonderzoek aan bod komen.

5.1 - Conclusie

Participatie wordt in de theorie onderverdeeld in civiele en politieke participatie. Civiele participatie draait om het deelnemen van een individu aan het vormgeven van de samenleving. Politieke participatie daarentegen wordt gezien als activiteiten die de intentie of het effect hebben om overheidsbeleid te beïnvloeden. Dit kan door te stemmen bij verkiezingen, actief beleidsmakers te benaderen, lid te zijn van een politieke partij of mee te doen aan protesten of demonstraties. De mate van participatie wordt beïnvloed door het wel of niet aanwezig zijn van de vijf factoren van het CLEAR-model. Het niet participeren in de politieke processen ondervindt zich recentelijk vooral onder 18 tot 30-jarigen. Onder hen is een trend te ontdekken van een dalende opkomst van stemmers bij verkiezingen en een daling van nieuwe leden bij politieke partijen. Volgens het rapport van De Voogd & Cuperus is het niet stemmen bij verkiezingen een signaal dat een individu mogelijk afhaakt in de samenleving. Zo zouden individuen niet meer mee kunnen komen met de maatschappij en ontstaat er een toenemende maatschappelijke polarisatie. Een apathische houding richting politiek kan zorgen voor achterop raken en afhaken van de maatschappij.

Rotterdamse niet stemmende jongvolwassenen zien het belang en het nut van politiek en haar processen de afgelopen jaren minder in. Uit de resultaten blijkt dat Rotterdamse jongvolwassenen niet stemmen door gebrek aan kennis en informatie over politiek, het niet herkennen in partijen en politici, geen vertrouwen hebben in politici of het functioneren van de politiek of door boosheid door slechte ervaringen met de overheid. Zij kunnen het gevoel hebben dat hun stem niks bijdraagt, laten desinteresse zien of vinden dat de politiek niet de problemen aankaart die zij zelf ondervinden. De politieke elite zou vaak te ver af staan van de echte samenleving. Politieke apathie onder Rotterdamse niet-stemmende jongvolwassenen is te verklaren uit een toegenomen individualistische houding onder respondenten. Een sterk gevoel van maatschappelijk onrecht, een individualistische houding, gevoel van

stigmatisering of uitsluiting en het ondervinden dat de politiek niet de juiste problemen aankaart, zorgt voor een apathisch gevoel en leidt tot politieke non-participatie.

Naar aanleiding van het rapport van De Voogd en Cuperus (2021) zouden jongvolwassenen potentieel afhaken in de samenleving. Zij participeren niet in politieke processen, hebben het gevoel geïsoleerd te zijn van de maatschappij, worden niet gehoord of zijn buitengesloten van leeftijdsgenoten. Opvallend genoeg vertonen jongvolwassenen een sterke mate van civiele participatie of zijn welwillend om dit te doen. Ze zijn bezig met hun eigen leven goed te leven maar zien tegelijkertijd belang in sociaal-maatschappelijke en mondiale problematiek. Dit leidt tot aandacht voor problemen waar zij zich graag voor zouden willen inzetten, zoals armoede, het milieu, dierenleed, en vluchtelingenproblematiek. Door hun apathische houding richting politiek en haar functioneren gaan ze zelf opzoek naar manieren om het leven van zichzelf en anderen beter te maken. Indien jongvolwassen actief betrokken worden en het idee hebben dat hun mening meetelt, is er een hogere kans op participatie, zowel politiek als civiel. Het vermijden van politieke processen is hierdoor niet een voldoende voorwaarde om als afhaker getypeerd te worden.

5.2 – Discussie, limitaties en aanbevelingen

Uit de resultaten blijkt dat niet stemmende jongvolwassenen in Rotterdam een brede visie hebben als het gaat om redenen om niet te stemmen. Waar de resultaten aansluiten op verklaringen voor een gebrek aan stemmen, is er in dit onderzoek een koppeling gemaakt met het CLEAR-model. Dit kan als middel gebruikt worden om een stap verder te gaan, om zo mogelijk effectiever de problematiek onder jongvolwassenen aan te pakken.

Tijdens het onderzoeksproces zijn er een aantal limitaties tegen gekomen. Zo bleken vijf potentiële respondenten niet mee te willen werken aan interviews. Hiervan gaven er twee vlak voor het afgesproken interview moment aan niet mee te willen doen en gaven drie andere personen na kort overwegen aan niet te willen participeren in het onderzoek. Dit kwam voort uit zaken als het nut niet zien van hun bijdrage en zelfs uit een ongeloof richting de wetenschap. De ervaring was dat individuen die mogelijk echt volledig afhaken in een niet te benaderen bubbel verblijven. Het onderzoek heeft zich vooral beperkt tot respondenten die via sneeuwballsampling te vinden waren. Hierdoor is een grote groep potentieel interessante respondenten niet benaderd en betrokken. Vooral kwetsbare groepen zoals laagopgeleiden en individuen met een migratieachtergrond zijn hierdoor niet betrokken in het onderzoek. Alhoewel een deel van de respondenten van niet Nederlandse afkomst was, waren zij wel opgeleid op mbo-niveau 4 of hbo-niveau, wat hen in de categorie ‘middelbaar’ opgeleid

schaart. Hierdoor mist er aanvulling uit de laagste sociaaleconomische klassen. Het onderzoek heeft zich enkel gericht op Rotterdamse jongvolwassenen, waardoor niet-stedelijke gedachtegoed en eventuele andere steden missen in de bevindingen. Verder zijn er enkel 18 tot 30-jarigen onderzocht, terwijl er mogelijke verschillen zouden kunnen zijn met hogere leeftijdsgroepen. Dit alles heeft ervoor gezorgd dat de resultaten niet te generaliseren zijn voor alle jongvolwassenen of Nederlanders. Aan te bevelen is een grootschaliger kwantitatief onderzoek dat deze genoemde variabelen mee neemt, om eventuele trends of problematiek binnen stemgedrag te kunnen meten.

Eventueel vervolgonderzoek op politieke apathie en afhaken zou de rol van de COVID-19 pandemie mee kunnen nemen en zou er goed aan doen om politiek vertrouwen te gebruiken, aangezien dit laatste uit de antwoorden van de respondenten naar voren kan. Verder zou de invloed van het gebruik van nieuws en sociale media en de trend van toenemend rechts en links (politiek-)extremistische standpunten interessante resultaten kunnen laten zien. Afsluitend mist er in de literatuur nog een gangbare operationalisatie van het begrip afhaken. Waar er tientallen modellen zijn die (politieke) participatie verklaren, mist er nog een model wat verklaart welke factoren en dimensies afhaken beïnvloeden.

Jongvolwassenen haken misschien af van de politiek processen, maar haken daardoor mogelijk juist actiever aan op gebied van civiele participatie. Zoals De Voogd en Cuperus (2021) bepleiten, kan het zijn dat burgers juist afgehaakt gemaakt zijn door de normen en waarden van de maatschappij. Echter zal er, met minder dan 40 procent stemmers in Rotterdam, opgepast moeten worden dat de overheid en de politiek in de nabije toekomst niet degene zullen zijn die afhaken van de samenleving.

Literatuurlijst

- Beck, U. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Bellah, R.N., Madsen, R., Sullivan, W.M., Swidler, A., & Tipton, S.M. (2007). *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Bennett, E.A., Corder, A., Klein, P.T., Savell, S. & Baiocchi, G. (2013). Disavowing Politics: Civic Engagement in an Era of Political Skepticism. *American Journal of Sociology* 119(2), 518–48.
- Block, T., Dezeure, K. & Van Assche, J. (2010). *Politieke Participatie en burgerbetrokkenheid*.
- Boeije, H. (2014). *Analysis in qualitative research*. London: Sage
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Bovens, M., Dekker, P. & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. SCP/WRR.
- Burchardt, T., Le Grand, J. & Piachaud, D. (2002). *Understanding Social Exclusion*. Oxford University Press.
- Bryman, A. (2016). *Social Research Methods* (5de ed.). Oxford.
- Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S. & Ansteadm N. American (2014). The Myth of Youth Apathy: Young Europeans' Critical Attitudes Toward Democratic Life. *Behavioral Scientist*, 58(5), 645–664.
- Creswell, J.W., & Poth, C. N. (2017). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches* (4de ed.). London: Sage.
- Dalton, R.J. (2008). *The Good Citizen: How a Younger Generation Is Reshaping American Politics*. Washington, DC: CQ Press.
- De Voogd, J. & Cuperus, R (2021). *De Atlas van Afgehaakt Nederland*.
- Dekker, P. & Uslaner, E. M. (2001). *Social Capital and Participation in Everyday Life*. Abingdon: Routledge
- Galston, W.A. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217–234
- Goffman, E. (1963). *Stigma*. New York: Simon and Schuster.
- Hooghe, M. (2014). Defining political participation: How to pinpoint an elusive target? Conceptualizing political participation. *Acta Politica* 49, 337. doi:10.1057/ap.2014.7

- Jarness, V. & Flemmen, M.P. (2019). A struggle on two fronts: Boundary drawing in the lower region of the social space and the symbolic market for ‘down-to-earthness’. *The British Journal of Sociology*, 70(1), 166–189.
- Lamont, M., Beljean, S. & Clair, M. (2014). What is missing? Cultural processes and causal pathways to inequality. *Socio-Economic Review*, 12(3), 573–608.
- Lareau, A. (2003). *Unequal Childhoods: Class, Race and Family Life*. Berkeley: University of California Press.
- Laurison, D. (2015). The willingness to state an opinion: Inequality, don’t know responses, and political participation. *Sociological Forum*, 30(4), 925–948.
- Lowndes, V, Pratchett, L, & Stoker, G. (2001). Trends in Public Participation: Part 1—Local Government Perspectives. *Public Administration*, 79, 205–222
- Lowndes, V, Pratchett, L, & Stoker, G. (2006a). Local Political Participation: The Impact of Rules-in-use. *Public Administration*, 84, 539–61.
- Lowndes, V, Pratchett, L, & Stoker, G. (2006b). Diagnosing and Remediating the Failings of Official Participation Schemes: The CLEAR Framework. *Social Policy and Society*, 5, 281–91.
- Lowndes, V. & Pratchett, L. (2006). *CLEAR: Understanding Citizen Participation in Local Government – and How to Make it Work Better*.
- Newman, J. (2001). *Modernising Governance*. London: Sage
- Noordzij, K., De Koster, W. and Van der Waal, J. (2020). They don’t know what it’s like to be at the bottom. Exploring the role of perceived cultural distance in less-educated citizens’ discontent with politicians. *British Journal of Sociology*. Epub ahead of print 27 December 2020. doi: 10.1111/1468-4446.12800
- O’Toole, T., Lister, M., Marsh, D., Jones, S. & McDonagh, A. (2003). Tuning out or left out? Participation and non-participation among young people. *Contemporary Politics*, 9(1), 45-61. doi: 10.1080/1356977032000072477
- Pattie, C., Seyd, P. & Whiteley, P. (2004). *Citizenship in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry, G., Moyser, G. & Day, N. (1992). *Political Participation and Democracy in Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pichler, F. & Wallace, C. (2009). Social capital and social class in Europe: The role of social networks in social stratification. *European Sociological Review* 25(3), 319–332.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Shuster.

- Pirie, M. & Worcester, R.M. (1998). *The Millennial Generation*. London, United Kingdom.
- Rekenkamer Rotterdam (2020). *Onderzoek naar Gemeentelijke Ondersteuning van Burgerinitiatieven: Burgers op De Bres*. Rekenkamer Rotterdam, Rotterdam.
- Remkes, J., Van Baalen, C., Janse de Jonge, E., Kohnstamm, J., Koole, R., Lagerwerf-Vergunst, F., Van der Meer, T. & Quik-Schuijt, N. (2018). *Staatscommissie Parlementair Stelsel, Lage drempels hoge dijken: Democratie en rechtsstaat in balans*.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs (2016). *Report on the World Social Situation: Identifying social inclusion and exclusion*, pp. 17-31. doi: 10.18356/5890648c-en
- Uitermark, J. (2012). *De zelforganiserende stad: Essays Toekomst van de Stad*. Raad voor de Leefomgeving, Den Haag. pp. 5-9.
- Van den Berg, J., & Hotse Smit, P. (2022). *Historisch lage opkomst, lokalen stomen door: de belangrijkste conclusies van de verkiezingen*. De Volkskrant. Geraadpleegd op 17 maart 2022 via: <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/historisch-lage-opkomst-lokalen-stomen-door-de-belangrijkste-conclusies-van-de-verkiezingen~bef8eb78/>
- Van der Meer, T., & Dekker, P. (2011). *Politieke participatie*. In *Respect man! Tolerantie, solidariteit en andere moderne waarden* (pp. 211-226). Celsus.
- Van Rhee, M., Ergun, C., Marapengopi, S. & Burger, P. (2018). *Gemeenteraadsverkiezingen 2018. Een analyse op buurniveau*.
- Verba, S., Lehman Schlozman, K., & Brady, H. (1995) *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Visser, V., De Koster, W. & Van der Waal, J. (2021). Understanding less-educated citizens' (non-)participation in citizens' initiatives: Feelings of entitlement and a taste for politics. *Current Sociology*, 1(19). doi: 10.1177/00113921211024700.
- Saward, M. (2003). *Democracy*. Cambridge: Polity
- Snel, E., Hoogmoed, K. & Odé, A. (2015). *Actief burgerschap en leefbaarheid in twee Rotterdamse wijken*. Kenniswerkplaats.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). 2006. *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Amsterdam: Nederland.
- Zhenkina, A. (2019). The Apathy Syndrome: How We Are Trained Not to Care about Politics. *Social Problems*, 67, 358–378.

Appendix I - Topiclijst scriptie

Hoofdvraag:

Hoe kan politieke apathie en politieke non-participatie onder jongvolwassenen in Rotterdam verklaard worden?

Deelvragen:

- 1: wat is (politieke) participatie en hoe wordt dit geoperationaliseerd?
- 2: wat is afhaken en waarom haken individuen af in de samenleving?
- 3: hoe schatten Rotterdamse niet-stemmende jongvolwassenen het belang van democratie en politieke participatie in en welke redenen geven zij om niet deel te nemen aan verkiezingen?
- 4: wat verklaart de politieke apathie onder jongvolwassenen in Rotterdam?
- 5: haken politiek apathische jongvolwassenen af of haken zij juist aan op andere gebieden in de samenleving?

Inleiding interview

- Bedanken voor deelname aan interview.
- Introduceren van onderwerp en doel onderzoek.
- Aanstippen van privacyrichtlijnen.

Algemene informatie

- Onderwijsniveau (middelbaar, mbo, hbo, wo, etc.).
- Leeftijd.
- Afkomst (migratieachtergrond of niet), als ik vragen mag.
- Arbeidsachtergrond (welke sector, werkloos, etc.).

Hoofdvragen

1. Participatie algemeen – lid van organisaties, civiele participatie, etc.
2. Politieke (non-)participatie – niet stemmen, reden niet stemmen, andere participatie
3. Vragen aansluitend op CLEAR-model
 - *Can do* -> *Gebrek aan kennis, vaardigheden, etc.*
 - *Like to do* -> *desinteresse, boosheid, vertrouwen, etc.*
 - *Are enabled to* -> *gevoel van uitsluiting, isolatie, etc.*
 - *Are asked to* -> *invloed omgeving, wel of niet betrokken worden, etc.*
 - *Are responded to* -> *wel/niet gehoord voelen, mogelijke maatschappelijke aandacht, etc.*

Appendix II - Vragenlijst

Participatie	Vragen
1.	Hoe zou je je ideale gemeenschap voor je zien?
2.	In wat voor communities/groepen participeer je zelf?
3.	Op wat voor manier draag je bij aan je eigen gemeenschap?
4.	Ben je lid van een vereniging (sport, vrijwilligers)?
5.	Welke normen en waarden vind jij het belangrijkste?
Politieke participatie	Vragen
1.	Heb je gestemd tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2022? <i>Zie 2a of 3.</i>
2a.	Zo ja , op welke partij heb je gestemd?
2b.	Wat is de reden dat je wel bent gaan stemmen?
3.	Zo nee , wat is de reden dat jij niet hebt gestemd?
4.	Als je wel had gestemd, op welke partij had je gestemd en waarom?
5.	Herken je je in de huidige politiek of politici?
6.	Volg je de politiek in het nieuws/op sociale media? Op wat voor manier ?
7.	Heb je zelf wel eens aan een protest of demonstratie meegedaan?
8.	Hoe denk je over protesten/demonstraties tegen de overheid?
9.	Wat voor sociaal-maatschappelijke onderwerpen vind je zelf belangrijk?

10.	Zou je de overheid meer vertrouwen als er andere beleidsmakers zouden zijn?
11.	Wat zou ervoor zorgen dat je wel gaat stemmen?
CLEAR-model	Vragen
1.	Wat zou je noemen als sociale vaardigheden die je bezit?
2.	Kan je een situatie schetsen waarin je deze vaardigheden hebt toegepast/mistte?
3.	Heb je kennis over hoe lokale en nationale politiek werkt?
4.	Kan je me een situatie schetsen waarin je je een buitenstaander voelde in je omgeving?
5.	Zou je me kunnen beschrijven hoe je woon en werkomgeving er uit ziet?
6.	Vind je het leuk om ergens bij betrokken te zijn en heb je een voorbeeld?
7.	Voel je je wel eens buitengesloten in de maatschappij of eenzaam? En zou je hier een voorbeeld van kunnen geven?
8.	Wat voor sociale initiatieven bestaan er in je wijk/buurt?
9.	Heb je het gevoel dat er door de overheid of mensen om je heen naar je geluisterd wordt? Kan je hier een voorbeeld van geven?
10.	Hoe denk jij dat politieke of maatschappelijke verandering kan worden veroorzaakt?
11.	Op welke manier zou je zelf graag betrokken zijn in de samenleving?
12.	Volg je globale actualiteit en wat vind je interessant?

Appendix III – Conceptualiseringstabel

CLEAR-MODEL	Enabling factor	Indicatoren gebrek aan Enabling factor	Ideaaltipe van non-participatie (Visser et al, 2021)
C	‘Can do’	<ul style="list-style-type: none"> - Gebrek aan tijd. - Gebrek aan kennis. - Sociale exclusie door gebrek bronnen. 	Terugtrekkende non-participant
L	‘Like to do’	<ul style="list-style-type: none"> - Gebrek sociale connecties. - Culturele en emotionele mechanismes. - Ongeloof in collectieve actie, waardoor groei van gebrek aan vertrouwen. - Cynische/sceptische houding. - Gebrek affiniteit of connectie met politieke veld. - Desinteresse door klassenscheiding burger en politiek. - Negatieve ervaringen met overheid/politiek. - Niet herkennen in normen/waarden omgeving/maatschappij. 	Rebellerende participatie & Pragmatische non-participatie
E	Are ‘Enabled to’	<ul style="list-style-type: none"> - Zelfisolering door muur optrekken. - Gevoel van stigmatisering en ontmoediging. - Niet herkennen/geïsoleerd of buitengesloten. 	Terugtrekkende non-participant
A	Are ‘Asked to’	<ul style="list-style-type: none"> - Gebrek aan gevoel van bestaansrecht. - Sociale exclusie door gebrek toegang. - Gebrek toegang politieke/institutionele systemen. 	Potentieel meewerkende participatie
R	Are ‘Responded to’	<ul style="list-style-type: none"> - Politiek behartigt problemen niet. - Gevoel van onbegrip/gebrek aangehoord worden. - Toename individualistische houding. 	Potentieel meewerkende participatie

Appendix IV - Operationalisatietabel

Begrip	Dimensie	Waarde	Enabling factor	
Politieke non-participatie/afhaken	Gebrek aan gevoel van recht.	Niet gehoord voelen door politiek.	R	
		Geen legitieme actor in samenleving voelen.	A	
		Gevoel van (zelf) uitsluiting	E	
		Gevoel van stigmatisering	E	
		Sociale exclusie	E	
	Politieke aversie/afkeer.		Gebrek aan kennis, tijd of informatie politiek.	C
			Gebrek aan affiniteit/connectie politiek en regels	L
			Normen en waarden anders	L
			Gevoel van frustratie/boosheid richting politiek	L
			Gebrek aan interesse, nut of verbondenheid politiek.	L
			Ontstaan cynische/sceptische houding	L
			Ontstaan individualistische houding	R
			Geen onderdeel van samenleving zijn	E
Ideaaltipe non-participatie.		Kloof tussen volk en politiek	L	
		Desinteresse in politieke processen	L	
		Terugtrekkende non-participatie	C & E	
		Rebellerende participatie	L	
		Potentieel meewerkende participatie	A & R	
		Pragmatische non-participatie	L	